

Uyanı

*

Wake Up

Seçil Binboğa

Özet

Thomas More'un Ütopya'sından bu yana içeriği farklı öngörüler ve ideallerle tekrar tekrar inşa edilmekte olan "yok-yer" ya da "mutluluğun yeri"; Modernite Projesi bağlamında nasıl değerlendirilebilir? Ya da, soruyu tersinden sormak gerekirse; Modernite Projesi, bir ütopya projesi olarak ele alındığında, nasıl yeniden okunabilir? Bu yazı, bahsi geçen iki uçlu sorgu çerçevesinde, iddiası ve kararlılığını bugünün koşullarında sürdürmekte ısrarlı, ütopyaacı bir Modernite arayışının izlerini sürmektedir. Bu yolda meselenin meşruiyet zemini, "Ütopya"da; yani "yer"de, bir başka deyişle, Modernite'nin mitik mekânı; "kent"te aranacaktır. Bu yüzdendir ki, kenti ve düşsel olanı diyalektik bir okumayla yeniden gözler önüne seren iki yazın/düşün insanına başvurmak yerinde olacaktır. 20. yüzyıl'ın düş erketecisi Walter Benjamin ve 21. yüzyıl'ın düş yorumlayıcısı Italo Calvino. Benjamin'in Paris Pasajları'nda yansıyan imgelerle inşa ettiği düş-kent, Calvino'nun "görünmez" addedilen, fakat deneyimin coşkulu betimlemeleriyle görünür kılınan kentleri özelinde yeniden yorumlanacaktır.

Anahtar kelimeler: Ütopya, İtalo Calvino, Walter Benjamin

Abstract

How does "non-place" or "place of happiness", context of which has been constructed again and again since "Utopia" of Thomas More, be appreciated within the context of Modernity Project? Or, if the question is asked in a reverse order; how can Modernity Project be read as an utopia? Within this dual questioning, this text asks for a utopian Modernity concept, which sustains the argument and its consistence under the circumstances of today. In this way, the legitimate ground of discussion will be constructed upon "Utopia", that is "place", i.e. the mythical site of Modernity; "city". Therefore, it will be appropriate to consult with two thinker/writers, who reveal the urban and dreamy one with a dialectical re-reading of both: dream-observer of 20th century, Walter Benjamin and dream-reader of 21st century, Italo Calvino. The dream-city of Benjamin, constructed via the reflecting images on Parisian Arcades, will be re-interpreted within so-called "invisible" cities of Calvino, which are rendered visible with respect to the vigorous attributions based on experience.

Keywords: Utopia, Italo Calvino, Walter Benjamin

¹ Bu yazı, Mimarlar Derneği 1927'nin düzenlediği 2011 yılı "Eleştirel Okumalar" yazı yarışmasında ödüle değer bulunmuştur.

Önsöz

“Uyanmanın ilk sarsıntısı, derin bir uykudur” (Benjamin, 1999, 391).²

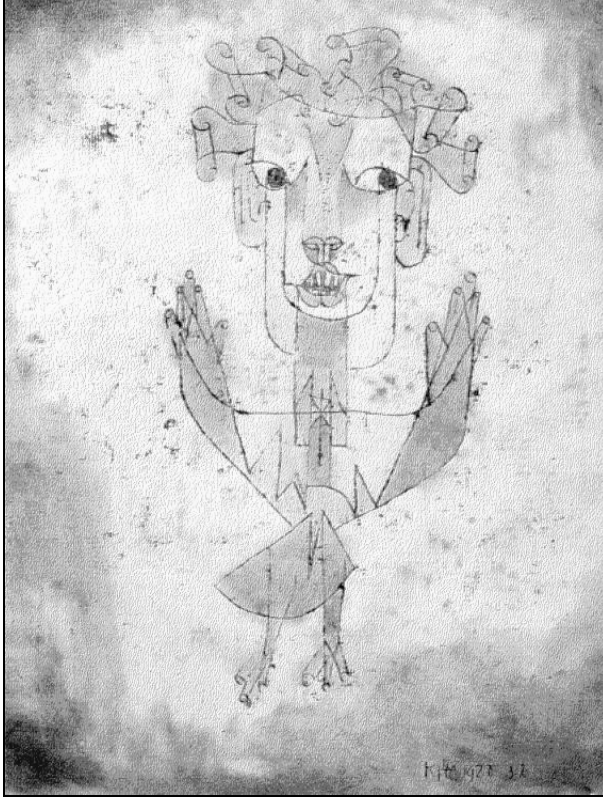
1516 yılında Thomas More tarafından yayınlanan kitabın tam adı, “Yeni Siyasi Topluluk Biçimi ve Yeni Ütopya Adası”dır ve Yunanca’da türetilen “ütopya” sözcüğü, “outopos”, yani “yer-olmayan” anlamına gelmektedir; fakat “eutopos” şeklinde okunarak, “mutluluğun yeri” olarak da tanımlanabilir (Riot – Sarcey & Bouchet & Picon, 2003, s. 256-257). Başlığundan da anlaşıldığı üzere, insanoğlunun yeni bir toplumsal düzen ve siyasa arzusunun önderlik ettiği bir “yer” arayışıdır “Ütopya” ve bu nedenle sıkı sıkıya bağlıdır mekâna. Varoluş sebebini yadsıyarak özünü inşa eden; yıkımıyla ifadesini bulan ve k bir tür mekân kurgusudur. Bu nedenle hep imkânsızlığından ve erişilemez olanı arzulamasından dem vurulur. Yıkıcı-devrimci arzusunun ardında yatan statükocu ideolojik tutku nedeniyle ikircikli yapısı her zaman eleştirilir. Manfredo Tafuri, Karl Mannheim’ın ideoloji ve ütopya arasındaki ilişkiye “avangard” bağlamında getirdiği açıklamayı *Mimarlık ve Ütopya* adlı eserinde yeniden yorumlar. Mannheim’ın geleneksel ideolojinin ütopyaya dönüşümü olarak nitelediği avangard hareketler, küresel dünyanın rasyonelitesi içerisinde, irrasyonelliğin manifestosunu ilan ederek ideoloji ve ütopya arasındaki diyalektiği kurarlar (Mannheim’dan aktaran Tafuri, 1998, s. 62). Thomas More’un para ve özel mülkiyeti ortadan kaldırarak; insan aklı ve doğa ilişkisinin sıkı bir ahlak anlayışıyla kutsandığı sınıfsız, mutlu toplumu; günümüz koşullarında irrasyonelliği ölçüsünde ideolojiktir. Bu noktada “ütopya” için sorulması gereken soru; ikircikli yapısının getirdiği “umutsuzluktan” ya da David Harvey’nin de ifade ettiği biçimiyle,

² Walter Benjamin’in *The Arcades Project* adıyla İngilizce’ye çevrilen eserinde yer alan bu cümle yazar tarafından türkçeleştirilmiştir. Eserde yer alan şekliyle cümle şöyledir: *The first tremors of awakening serve to deepen sleep.* (K1a,9) Benjamin’in *Pasajlar*’ın uzamsal imgelemlerini okumak suretiyle arka plandaki tarihsel süreci deşifre etme ve direnme gayretini tek bir cümleyle özetleyen bu alıntı, yazara her daim ilham kaynağı olmuştur. (bkz. Benjamin W., 1999, s. 391)

gerçekleştiği anda tarihsel sürecin kontrolü altında boğulmak durumunda kalması nedeniyle “muhafazakâr” addedilen yapısından uzak bir soru olmalıdır. Bu yazının soracağı soru da, ütopyanın çokça eleştirilen yapısal tuzaklarıyla ilgili olmayacaktır. Asıl mesele ütopyanın “düş gücü” ve beraberinde getirdiği düşten uyanma dürtüsüdür. Ütopya, uykuyla uyanıklık arasındaki “yer”dir ve bu yazının da kabul ettiği ikircikli yapı; “düş” ile “gerçeklik” arasında salınan bu “yer”in her iki boyutta da insani olanı inşa etme tutkusuna haiz olması sebebiyle tartışılacaktır.

Uyanma metaforu, 20. yüzyıl başı Modern kentini okumak için Paris pasajlarını ve sokaklarını arşınlayan Walter Benjamin’in ütopya anlayışını özetler. Modernite projesi, bir ütopya projesidir ve “yer”i “kent”tir. Benjamin, sanayi devrimi sonrası “hız”la gelişen bu kentin yarattığı düş dünyasının gerçekleşmekte olan bir ütopya olduğunun farkındadır. Fakat bu, zamanı geldiğinde uyanılması gereken bir düştür ve Benjamin’e göre devrim, “uyanma” ile birlikte gelecektir. Kentlinin kolektif belleği, pasajların tarihselliğinde ifadesini bulan kapitalizmin yarattığı “fantazmagorik”³ düşün bilinçsizlik düzeyinden, “bugün”ün dürtüsüyle uyanmak ve bilinç düzeyine geçmek üzereyken patlak verecektir devrim. Belleğin uykuyla uyanıklık arasındaki bu kısa a’ını Benjamin için oldukça önemlidir. Burada bahsedilen “uyanma” metaforu, Benjaminian tarih anlayışını özetleyen “angelus novus”u anımsatır. Bu noktada Benjamin’e kulak vermek oldukça açıklayıcı olacaktır:

³ Camera Obscura’nın keşfi ile elde edilen gerçek olmayan, gerçeğin yansıması görüntü ve imgeler dünyasına referansla Kevin Hetherington tarafında ifade edilen “phantasmagoria”, Benjamin tarafından da Paris Pasajları’nın yanılmalı imgeler dünyasını tariflemek için kullanılır. Gerçeği örten fantazmagorik imgelerin alt metni doğru okunmalıdır. (bkz. Hetherington. K., 2005, ss. 187-200)

“Klee’nin *Angelus Novus* adlı bir resmi vardır. Bir melek betimlenmiştir bu resimde; meleğin görünüşü, sanki bakışlarını dikmiş olduğu bir şeyden uzaklaşmak ister gibidir. Gözleri, ağzı ve kanatları açılmıştır. Tarihin meleği de böyle gözükmelidir. Yüzünü geçmişe çevirmiştir. Bizim bir olaylar zinciri gördüğümüz noktada, o tek bir felaket görür... Melek, büyük bir olasılıkla orada kalmak, ölüleri diriltmek, parçalanmış olanı yeniden bir araya getirmek ister. Ama cennetten esen bir fırtına kanatlarına dolanmıştır... Fırtına onu sürekli olarak sırtını dönmüş olduğu geleceğe doğru sürükler; önündeki yıkıntı yığını ise göğe doğru yükselmektedir. Bizim ilerleme diye adlandırdığımız, işte bu fırtınadır...” (Benjamin, 1993, s. 37)

Bu sözler bir ütopya projesi olan Modernite’nin ikircikli yapısına da, yapılan haksız eleştirilerden uzak, doğru bir okuma getirir. Modernite,

insani aydınlanma ve ilerleme projesidir. Bu bağlamda, pozitivist bir anlayışla insani gelişmeyi kutsar. Faust'la simgeleşen Modernist insanın koştığı şey geçmiş ya da gelenek değil; insani gelişmeye ket vuran nostalji özlemidir. Modernist insan, yarattığı yıkıma dönük yüzüyle "cennetten esen bir fırtına"dan aldığı güçle inşa etmeyi sürdürür. Walter Benjamin'in kapitalizmin yıkıntıları arasından bulup çıkardığı nesnelere yeniden inşa etmeye çalıştığı özne-nesne ilişkisi boşuna değildir. Ütopacı Benjamin, Marshall Berman'ın da ifade ettiği gibi "insanın gelişme uğruna değil, gelişmelerin insan uğruna olacağı yeni modernlik tarzlarını tahayyül etmek ve yaratmak için" çaba gösterir (2010, s.124). Belleğin topografyasından Modern kentin topografyasına yansıyan imajları okuyarak kapitalizmin uykuya yatırdığı bedenlerin uyanacakları a'nı kollar. Modernitenin inşa alanı olan kent, Faust'un yarım kalan büyük projesinin inşa alanından başkası değildir ve bugünün kentlerini de benzer bir "uyanma" dürtüsüyle ve Modernist bir ütopyacılıkla yeniden okumak ve inşa etmek gerekir. Ütopyanın uyku ve uyanıklık arasında salınan ikircikli yapısı sayesinde ateşlenecek bir devrime inanan bu metin; böylesi bir kent okumasının da ancak düş ile gerçek arasında bir yerlerde inşa edilmiş kentler üzerinden yapılabileceğine inanır. Bu bağlamda, İtalo Calvino'nun "Görünmez Kentler"i metnin kalanına ışık tutacaktır.

Görünmez Kentler

"Artık hiç kuşku yok; masallar gerçektir"(Calvino, 2002, s.21).

İtalo Calvino *Görünmez Kentler* adlı kitabında, Venedikli gezgin tüccar Marco Polo ve Kubilay Han'ın düş ile gerçek arasında yaşanmış öyküsünü anlatır. Marco Polo, Kubilay Han'a, fethettiği ama asla sırlarına vakıf olamadığı kentleri anlatır. Uykuyla uyanıklık arasında gidip gelen Han ve Polo; tam da bu "ara" yerde bulurlar ütopya'yı; yok-yeri ya da görünmez kentleri. Şöyle der Marco Polo: "Belki de dünyadan geriye çöplüklerle kaplı belli belirsiz bir yer, bir de Yüce Han'ın sarayının asma

bahçesi kaldı. Onları birbirinden ayıran bizim göz kapaklarımız, ama hangisi içeride hangisi dışarıda belli değil" (Calvino, 2002, s.147).

Düşlerinin peşinde koşup duran ve uykuya daldığı çukurda düşünden uyandığında hangisinin gerçek hangisinin düş olduğunun ayırdına varamayan Peer Gynt'ü anımsatır bu konuşma. Sürrealistlerin devrimci ruhunu anımsatır. Fakat ütopya, Benjamin'in dediği gibi uyanmaktır düştten ve bunun içindir ki önce derin bir uyku gerekir. İşte bu derin uykunun kentleridir Calvino'nun Marco Polo'ya anlattırdıkları. Aslında tüm hikâye, Calvino'nun biriktirdiği gerçek kent masallarından doğar. Mutlu ya da hüzünlü masallardır bunlar. Görünmez kentler, onbir ana başlık altında toplanır ve başlıklar Calvino'nun gerçek kentlerin masallarını yazabilmek adına başvurduğu insan duyumlu bir sınıflandırmanın ürünüdür: "Kentler ve Anı", "Kentler ve Arzu", "Kentler ve Göstergeleler", "İnce Kentler", "Kentler ve Takas", "Kentler ve Gözler", "Kentler ve Ad", "Kentler ve Ölüler", "Kentler ve Gökyüzü", "Sürekli Kentler", ve "Gizli Kentler". Bu sayede, Calvino'nun da belirttiği gibi, kitabın içinde kaybolan okuyucu bir ya da birkaç çıkış yolu bulabilir kendine. Kent okuyucusu ise Marco Polo'nun Kubilay Han'a, uykuyla uyanıklık arasında anlattığı kentlerin sokaklarında kaybolur ve binlerce çıkış yolu bulur kendine. Bir kentten çıkıp diğerine girmesini sağlayan bu yollarda keşfeder okuyucu; ütopyanın "kent" in kendisi olduğunu ve her kent Modernite'nin bir başka inşa alanı olduğunu. Tüm zenginlikleri ve farklılıklarına karşın bu metin, "Sürekli Kentler" üst başlığıyla okumuştur "Görünmez Kentler"i. Sınırlar belirsizleşmiş ve hangi kentten ayrılıp hangisine yol aldığını bilemez olmuştur okuyucu ve de kent okuyucusu. Tıpkı Marco Polo'nun "Zoe" kentinde yaşadıkları gibi; şöyle der Polo: "Kentin her dakikasında yaşam tümüyle kentin kendisiyse, Zoe tümel, bölünmez bir varoluşun yeridir. Peki öyleyse kent niye? Hangi çizgi ayırıyor içi dıştan, tekerlek uğultularını kurt ulumalarından?" (Calvino, 2002, s.80).

Calvino'nun Modernite'nin inşa alanı "kent" için getirdiği bu eleştiri oldukça çarpıcıdır; sınırların belirsizleşmesi... Belki de ütopyanın kentini "erişilebilir" yaptığı oranda "erişilemez" kılan da bu belirsizliktir. Doğa-

dan ayrıldığı ve insan elinin değdiği nokta oldukça tanımlıyken; birbirinden ayrıştıkları nokta belirsizdir. Bu noktayı özel kılması umulan her şey her yerdedir ve bu kenti bulmak imkânsızdır. Ya da zaten tam merkezinde yaşanmaktadır fakat, “kentin her dakikasında yaşam tümüyle kentin kendisi olduğundan” dışarı çıkıp bakılamayacak kadar hemhal olunmuştur kentin topografyasıyla. “Uyanma”nın en zor olduğu kentlerden biridir Zoe; çünkü kente dair göstergelerle onları okuyamayacak denli içli dışlı olmuştur kentli.

Sınırları belirsiz kılan bir diğer kent “Zora”dır. Çünkü Zora, Marco Polo kenti görmek için yola çıktığı sırada çoktan eriyip yok olmuştur bile. Sebebi ise hafızalardan asla silinmemek için hep aynı kalmaya uğraşması ve yavaşlayarak durmasıdır. Şöyle der Polo bu kenti tariflerken: “Akıllardan çıkmayan bu kent bir zırhtır, ya da herkesin anımsamak istediği şeyleri karelerine yerleştirebileceği bir çapraz bulmaca” (Calvino, 2002, s.66) . Zamana ve Modernite’nin hızına direnen Zora, işte tam bu yüzden felaketine koşmaktadır. Oysaki “dünyanın en bilge kişileri Zora’yı ezbere bilenlerdir” ve bu yüzden belleğin âşık olduğu kenttir burası; ama yok olmaya mahkûmdur; çünkü yok-yerdir Zora (Calvino, 2002, s.71). Ütopyanın kentidir; tabula-rasadır. Eriyen, çözülen; Marco Polo’nun yetişemediği “görünmez kentler”den biridir ve yıkıntılarında yeniden doğacak, bir başka bağlama dair sorularla bulmacayı yeniden kuracaktır. Bu durumda “ad”ı değişecektir belki ve “Cecilia” olarak anmaya başlayacaktır Polo bu kenti. Böylece Calvino “Sürekli Kentler” başlığı altında şöyle yakınacaktır: “Birbirine karıştı yerler, artık her yer Cecilia” (2002, s.192-193). Ya da belki “Pentesilea” olacaktır adı ve şöyle soracaktır Marco Polo: “Şimdi seni yiyip bitiren soruyla daha da daralır için: Pentesilea’nın dışında bir dışarı var mı? Yoksa kentten ne kadar uzaklaşırsan uzaklaş, dışına asla çıkamadan, bir limbodan diğerine mi geçiyorsun yalnızca?” (2002, s.196-197).

Modernite’nin kentini “limbo” diye tanımlamak acımasızlık olacaktır belki ama; kentin sürekliliğini sağlayan ve sınırları belirsiz kılan yer böylesi bir “ara” mekandır. Modern insan, “Tecla” kenti gibi sürekli inşa

halinde olan ve gökyüzünde bulutlar yerine yalnızca kenti ayakta tutan iskelelerin görüldüğü bir dünya kentinde yaşamaktadır artık. Binlerce kentin oluşturduğu dev bir kenttir Tecla. Bir yanında zamana direndiği için eriyip giden Zora'lar; diğer yanında kentliyi bünyesinde eritmiş Zoe'ler yaşar. Tecla, birbirine benzeyen; ama aslında binbir türlü imajı barındıran kentlerin bir bütünüdür. Marco Polo'nun anlattıklarına göre yeryüzündeki bu bitmek bilmez insanın ikizi yeraltındadır ve Tecla'nın yeraltındaki yansımasının adı Eusapia'dır. Şöyle der Polo:

Yaşamdan ölüme geçiş çok ani olmasın diye Eusapia'lılar kentlerinin bir eşini kurmuşlar yeraltına... Daha önce de olmuş bu, öyle diyorlar: aslında yukarı Eusapia'yı kendi kentlerine benzeterek kuranlar ölümler olmalı. Bu ikiz kentlerde kimler ölü, kimler canlı artık bunu anlamanın hiçbir yolu yok diyorlar (Calvino, 2002, s.152-153).

Hangisi Tecla, hangisi Eusapia ya da hangisi düş, hangisi gerçek bilinmez ama; Calvino'nun kentleri Modernite'nin ütopyacı kentlerini anlatır. Yerüstünde ve yeraltında devam eden büyük inşaat ve ikisi arasında durmakta olan Modern insanın trajedisini anlatır. "Düşler erketecisi"⁴ Walter Benjamin ise, tam da bu "mutlak aralık"ta yarı uyur vaziyette salınan Modern insana seslenir: "Uyan!"⁵

Sonsöz

Kubilay Han, haritasında işaretli olduğu halde Marco Polo'nun bahsetmediği diğer kentler: *Ütopya, Yeni Atlantis, Güneş Ülkesi, Oceana, Tamoe, Armoni, New Lanark, Icanaria*'a atıfla sorar; "iyi rüzgârlar bu geleceklerin

⁴ Walter Benjamin'in "Ütopya Sözlüğü"nde "düşler erketecisi" olarak anılması, "uyanma" metaforunun gücünü ve niyetini açıklayan oldukça yerinde bir ifade tarzıdır.

⁵ Benjamin'in "Uyanmanın ilk sarsıntısı, derin bir uykudur." sözüne referansla kapitalizm karşısında "uyanma" metaforuyla ifade edilen farkındalık ve toplumsal direnç potansiyeline duyulan özlem ve böylesi bir eylemselliğin ateşleyici gücüne atıfta bulunulmuştur.

hangisine sürüklüyor bizi?" (Calvino, 2002, s.203). Benjamin'in tarih meleşini ve Modernite'nin Faust'unu sürükleyen, cennetten esen rüzgârdan başkası değildir Han'ın bahsettiği. Dünya kenti Tecla'nın ütöpik strüktüründe Marco Polo'nun ziyaret etmediği yerleri merak etmekte; umutla ve korkuyla sormaktadır Kubilay Han. Çünkü haritada "Enoch", "Babil", "Yahoo", "Butua" da işaretlidir. Şöyle yanıtlar Marco Polo:

Biz canlıların cehennemi gelecekte var olacak bir şey değil, eğer bir cehennem varsa, burada, çoktan aramızda; hergün içinde yaşadığımız, birlikte, yan yana durarak yarattığımız cehennem. İki yolu var acı çekmemenin: Birincisi pek çok kişiye kolay gelir: cehennemi kabullenmek ve onu görmeyecek kadar onunla bütünleşmek. İkinci yol riskli: sürekli bir dikkat ve eğitim istiyor; cehennemin ortasında cehennem olmayan kim ve ne var, onu aramak ve bulduğunda tanımayı bilmek, onu yaşatmak, ona fırsat vermek (Calvino, 2002, s.204).

Görünmez Kentler, gerçek kentlerin masallarıdır ve Marco Polo'nun dediği gibi cennet de cehennem de yeryüzü kenti Tecla'nın kentleri arasında her gün yeniden inşa edilmekte ve yıkılmaktadır. İnsanoğlunun yeni bir toplumsal düzen ve siyasa arzusunun önderlik ettiği bir "yer" arayışıdır ütopya ve "Tecla" o yerin adıdır. Belleğin topografyasından kentin topografyasına yapılan bir yolculuktur ütopya. Kenti okumak; Tecla'yı ve bünyesinde barındırdığı "Sürekli Kentler"i okumak ve düşünle gerçek arasındaki ince çizgide Benjamin'e kulak vermek gerek. Devrim; Modern kentin devingen bedeniyle, kentlinin kolektif bedeninin çarpıştığı noktada; görünmez kentlerin bağrında yeşerecek yeni bir düşün; yeni bir ütopyadır.

KAYNAKÇA

- Benjamin, W. (1999). *The Arcades Project*, çev. Howard Eiland and Kevin McLaughlin, Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University
- Benjamin W. (1993). *Pasajlar*, Çev. Ahmet Cemal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Berman M. (2010). *All That is Solid Melts into Air: The experience of Modernity*, Verso

- Calvino I. (2002). *Görünmez Kentler*, Yapı Kredi Yayınları
- Hetherington, K. (2005). "Memories of Capitalism: Cities, Phantasmagoria and Arcades", *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(1)
- Riot – Sarcey, M., Bouchet, T., Picon A. (2003). *Ütopyalar Sözlüğü*, Sel Yayıncılık
- Tafari, M. (1988) *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development*, The MIT Press

Seçil Binboğa: 2006 yılında ODTÜ Mimarlık Bölümü'nde başladığı mimarlık lisans eğitimini 2010 yılında tamamlamış; aynı yıl ODTÜ Mimarlık Bölümü Bina Bilgisi Programı'nda başladığı master eğitimini ve 2011 yılında ODTÜ Müzik ve Güzel Sanatlar Bölümü'nde başladığı Araştırma Görevliliği'ni halen sürdürmektedir. Master çalışmalarını mimarlık ve kent tartışmaları çerçevesinde mekân-politika ilişkisi üzerine okumalar yaparak sürdürmekte; araştırmalarını özellikle "Modernite ve Kent", "Walter Benjamin'in Kent Görüşü" konularında yoğunlaştırmaktadır.

E-mail: secilbinboga@gmail.com